

Katarzyna KAĆKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0002-3636-5859

Święta i świętowanie jako sposób komunikowania o przeszłości państwa – przykład Polski

Streszczenie: Kreowanie przestrzeni symbolicznej państwa to jedna z ważniejszych kompetencji rządzących. Uprawnienie to znajduje wyraz m.in. w tworzeniu map pamięci, stawianiu pomników, właściwym nazewnictwie ulic, placów, instytucji publicznych oraz organizowaniu kalendarza świąt. Święta i świętowanie są doskonałym narzędziem do komunikowania się ze społeczeństwem i ważnym elementem systemu polityki pamięci państwa. Jedno z podstawowych pytań, jakie zadają sobie jej twórcy, brzmi: Jak społeczeństwo powinno poznawać przeszłość, której nie doświadczyło?

Badanie przestrzeni symbolicznej wymaga podejścia metodologicznego, które łączy wiele aspektów. Jednym z nich jest analiza konkretnego przypadku: święta i rocznice w dwóch wymiarach, państwowym oraz lokalnym, a także sposobów ich obchodzenia. Do podstawowych metod wykorzystanych w opracowaniu zaliczyć należy analizę treści wyrastającą ze studiów kulturowych oraz podejście antropologiczne, służące badaniu procesów rytualizacji świąt. W procesie obserwacji przywołanych zjawisk oznacza to połączenie podejść pochodzących z różnych obszarów badawczych. Praktyka ta wynika z faktu, że święta państwowe, rocznice istotnych historycznie wydarzeń oraz sposoby ich obchodzenia, są specyficznym działaniem komunikacyjnym cechującym się wielokodowością oraz różnorodnością – często trudno uchwytnych – wskaźników. Najistotniejszą kwestią jest analiza samego procesu komunikacji oraz kontekstowość tego działania na linii: nadawca – treść – medium – odbiorca. W przypadku świąt i ważnych rocznic oznacza to następujące zależności: rządzący – narracja przeszłości – święto – społeczeństwo.

Celem opracowania jest ukazanie – na przykładzie polskiego kalendarza świąt i określonych w nim rocznic państwowych w XX i XXI wieku – mechanizmów i narzędzi, którymi posługują się rządzący w budowaniu właściwej narracji historycznej.

Słowa kluczowe: polityka pamięci, Polska, rytualizacja, przestrzeń symboliczna, święta

Budowanie wspólnoty i wspólnotowości opiera się w istocie o praktykę dnia codziennego. Składają się na nią obowiązki i rutyna, które spajają jej członków i skłaniają do działania na rzecz jej dobra. Stanowi ona także podstawę kształtowania grupowej tożsamości, wzmacnia więzi oraz poczucie identyfikacji i przynależności. Praca, poczucie odpowiedzialności, zaangażowanie w życie społeczne, dbanie o otoczenie, a także proste czynności i gesty sprawiają, że zbiorowość trwa i podlega stałemu rozwojowi. Równolegle, nie mniejszy wpływ na formowanie wspólnoty – zwłaszcza państwowej – mają również wszystkie zjawiska i procesy, które wyrastają poza zwykły rytm życia jej uczestników. Są to: czas zbiorowej mobilizacji w chwilach trudnych, grupowej euforii w momentach triumfu i zwycięstwa, czy wreszcie społecznej akceptacji danego porządku, wartości i zasad. To wszystkie momenty *sacrum*, wyodrębnione jako elementy „wyższego ładu”, oddzielającego chwile wyjątkowe od codzienności (*profanum*). Są to również te wydarzenia z przeszłości wspólnoty państwowej, które stać się mogą nośnikiem konkretnego przekazu. Émile Durkheim proces ten określał jako uświęcanie społeczeń-

stwa. System symboli i rytuałów (głównie związanych ze sferą religii) uznawał za elementy wyrażające i wzmacniające społeczną solidarność. Przez wspólne uczestnictwo w obrzędach, ludzie doświadczają bowiem kolektywnego uniesienia, które wzmacnia ich więzi i poczucie przynależności. To właśnie w tych momentach – jak twierdził – społeczeństwo „uświęca się”, stając się czymś większym niż suma pojedynczych członków wspólnoty (więcej: Durkheim, 2021). I choć słabością koncepcji Durkheima było ignorowanie roli jednostki oraz jej subiektywnych doświadczeń, nie sposób zaprzeczyć promowanej przez niego tezie o wspólnototwórczej roli świąt i świętowania.

Potrzeba wskazywania, nazywania i rytualizacji momentów ważnych – głównie z przeszłości – jest charakterystyczna dla wszystkich społeczności. Święta i świętowanie odgrywają w nich rolę czasu wyjątkowego, w którym celebryje się wartości i łączące członków wspólnoty więzi. To moment kształtowania tożsamości i identyfikacji z grupą. Nie dziwi więc szczególne zainteresowanie tą tematyką przedstawicieli licznych dyscyplin naukowych. Wśród nich warto zwrócić się w stronę koncepcji antropologów z Cliffordem Geertzem na czele. Uznawał on rytuały i święta jako symboliczne przedstawienia zbiorów znaczeń. Jego perspektywa zakładała, że badacz nie tylko obserwuje obchody święta, ale także rekonstruuje jego znaczenie w kontekście lokalnych systemów symbolicznych. Geertz był twórcą kategorii „gęstego opisu”, którą rozumiał jako kontekstualizację i osadzanie zjawisk w systemie znaczeniowym, charakterystycznym dla danej kultury. W tym sensie obchody świąt uznawał za sposób w jaki społeczeństwo opowiada o sobie, nie tylko odzwierciedlając, ale również konstruując/rekonstruując tożsamość oraz pamięć (więcej: Geertz, 2005).

Istotny wkład w badania nad rytualizacją miał również brytyjski antropolog Victor Turner. Określał on święto jako tzw. czas liminalny, czyli moment „pomiędzy”, niebędący ani codziennością, ani elementem nowego porządku. Podczas jego obchodów członkowie wspólnoty wychodzą bowiem ze swoich tradycyjnych ról, wkraczając niejako w stan przejściowy (więcej: Turner, 2010). Koncepcja ta wydaje się przydatna zwłaszcza w analizie procesu zmian przestrzeni symbolicznej państwa w okresie transformacji ustrojowej. Jest to dostrzegalne zwłaszcza w sferze przemian polityki historycznej państwa, kiedy następuje reinterpretacja przeszłości oraz swoista „wymiana” bohaterów. Turner rozwinął w swoich badaniach podejście francuskiego etnologa i folklorysty Arnolda van Gennepa twórcy koncepcji obrzędów przejścia (więcej: van Gennep, 2006), dzieląc rytuał na trzy fazy: separacji, czyli odejścia od rutyny codzienności, liminalności, czyli fazy święta, w której zawiesza się wszelkie normy oraz inkorporacji, kiedy społeczeństwo „wraca” z nową tożsamością i statusem. Tym samym Turner patrzy na rytuał w innym wymiarze niż Durkheim. Przekonuje, że nie służy on jedynie utrzymaniu ładu, a stanowi potencjalną przestrzeń dla zmiany. Święto niejako zawiesza porządek. W jego ocenie wspólnota nie opiera się więc wyłącznie na durkheimowskiej strukturze, a raczej na doświadczeniach i przeżyciach (więcej: Turner, 2010).

W tym kontekście ciekawe wydaje się również podejście „tradycji wynalezionych” historyków społecznych Erica Hobsbawma i Terence’a Rangera. W swej koncepcji podjęli próbę zakwestionowania przekonania o „odwieczności” istniejących w wielu wspólnotach praktyk kulturowych oraz rytuałów społecznych. W ich ocenie część z nich jest tylko przedstawiana jako zakorzenione w tradycji i historii, w rzeczywistości powstały stosunkowo niedawno w celu legitymizacji nowych wartości, norm lub struktur. To

ich powtarzalność nadaje im pozór ciągłości historycznej. Badacze zwrócili uwagę na zjawisko instrumentalizacji tradycji, która służyć ma konkretnym celom politycznym lub ideologicznym. Wskazali, że stać się ona może narzędziem władzy, służącym jej legitymizacji. W ich opinii rządzący wykorzystują ją by nadać sens i ciągłość promowanym przez nich wartościom, komunikując je odbiorcom właśnie przez obrzędy i rytuały. Tworzenie „nowych” tradycji stało się więc w dobie dynamicznych zmian społecznych swoistym antidotum na nowoczesność (więcej: Hobsbawm, Ranger, 1983).

Na szczególną rolę rytuałów i obchodów w konstruowaniu i utrwalaniu wyobrażonej wspólnoty narodowej zwraca również uwagę w swoich badaniach amerykański historyk i politolog Benedict Anderson. Uznaje on święta za podstawowe narzędzia tworzące poczucie jedności i przynależności wśród jej członków, którzy w rzeczywistości są dla siebie obcy. W praktyce oznacza to, że mimo, iż się nie znają „wyobrażają” sobie więź, która ich łączy. Ludzie uczestniczą niejako w takich samych rytuałach nawet jeśli są od siebie oddaleni geograficznie. Święta odbywają się jednocześnie w całym państwie (nierzadko też poza jego granicami) tworząc swoistą wspólnotę czasu. Szczególną rolę Anderson przypisuje tu mediom, które są szczególnie pomocne, stając się swoistym pasem transmisyjnym. Nawet więc jeśli uczestnicy wspólnoty nie są fizycznie obecni na uroczystościach to oglądając przekaz wzmacnia się w nich poczucie zbiorowego uczestnictwa. Tym samym budowana jest narodowa narracja, scalająca jednostki w większą całość. Jest ona wzmacniana materialnymi znakami, w postaci flag, hymnów, parad, pomników, gestów, które są powtarzalne i rozpoznawalne przez wszystkich jej członków. Oznacza to, że święta nie są jedynie rytuałami, ale też mogą się stać aktywnymi narzędziami wykorzystywanymi przez rządzących – choć nie tylko – do konstruowania narodowej tożsamości oraz komunikowania określonych wartości (więcej: Anderson, 1997).

Szczególnymi koncepcjami, wyjaśniającymi społeczne znaczenie świąt i rytuałów we wspólnotach są podejścia przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych związanych z szeroko rozumianym pamięcioznawstwem. Warto wspomnieć o kilku z nich, które pozostawiły trwały ślad w badaniach. Jedną z nich jest koncepcja Pierre’a Nory dotycząca kategorii miejsc pamięci (*lieu de mémoire*). Odnosił ją do wszystkich materialnych i niematerialnych form zakotwiczenia pamięci zbiorowej. Mianem tym więc określać można pomniki, rytuały, archiwa, symbole, a także daty, wydarzenia i święta, które pełnią funkcję nośników wspólnotowej tożsamości. Święta – zwłaszcza o charakterze państwowym – są określane czasowymi miejscami pamięci, które koncentrują uwagę społeczeństwa na wybranych aspektach przeszłości. Przez rytuały, przemówienia, inscenizacje czy ceremonie, święto staje się przestrzenią performatywnego odtwarzania przeszłości. Cykliczność wzmacnia pamięć zbiorową, czyniąc z przeszłości państwa element aktualnego doświadczenia (więcej: Nora, 2022).

W tym kontekście warto również przypomnieć koncepcję rytuałów według amerykańskiego historyka i antropologa Davida I. Kertzera, która jest uważana za kluczową dla rozumienia istoty roli jaką mogą one odegrać w życiu społecznym, politycznym i kulturowym wspólnoty. Choć nie używa on wprost pojęcia „miejsca pamięci”, jego podejście do rytuału wpisuje się mocno w tę logikę. Stają się one swoistymi nośnikami pamięci zbiorowej, pasem transmisyjnym między członkami wspólnoty, odtwarzają przeszłość i nadają jej znaczenie w teraźniejszości. Tym samym uznać je można za narzędzie komunikacji, które w wymiarze politycznym odgrywa niebagatelną rolę w kon-

struowaniu i utrwalaniu zarówno systemów władzy, jak i zbiorowej tożsamości. Rytuały wzmacniają więzi społeczne, tworząc poczucie wspólnoty i przynależności. Uczestnictwo w nich pozwala jednostkom identyfikować się z grupą, a jednocześnie internalizować jej wartości i normy. Kertzer zwraca jednak uwagę na fakt, że rytuały mogą być zarówno narzędziem kontroli, jak i formą oporu. Protesty, alternatywne ceremonie czy subwersywne gesty mogą kwestionować dominujące narracje i struktury władzy. Rytuał jest więc symbolicznym działaniem, które wychodzi znacznie poza ramy religijności, obejmując również świeckie ceremonie, praktyki polityczne, a także gesty dnia codziennego (więcej: Kertzer, 2008).

Podobnie rolę świąt i rytuałów widzi kolejny z antropologów, Brytyjczyk Paul Connerton. Określa je mianem „ucieleśnionej pamięci”. Dowodzi, że członkowie wspólnoty przechowują i przekazują pamięć zbiorową właśnie w rytuałach, gdzie jest ucieleśniana i odtwarzana. Świąta nie tylko więc przypominają o przeszłości, ale także ją materializują i reinscenizują w przestrzeni publicznej. Pamięć jest więc przekazywana nie tylko przez słowa, ale działania angażujące ciało i zmysły uczestników: marsze, składanie wieńców, wspólny śpiew, ceremoniał wojskowy. Te działania przypominają o wydarzeniach historycznych, ale także wpisują je w ciało społeczne, czyniąc z pamięci coś przeżywanego, a nie tylko opowiadanego. W ten sposób rytuały świąteczne stają się społeczną sceną pamięci, w której przeszłość zostaje odtworzona w formie symbolicznej i emocjonalnej. W praktyce rytuały pamięci służą więc legitymizacji porządku społecznego. Świąta państwowe nie tylko przypominają o przeszłości, ale także tworzą narrację tożsamości narodowej, która wzmacnia struktury władzy. Connerton zwraca uwagę na fakt selektywnego odtwarzania historii przez przedstawicieli władzy, np.: gloryfikację walki o niepodległość, heroizację wybranych postaci. W ten sposób – w jego ocenie – państwo konstruuje obraz przeszłości zgodny z własnymi interesami. Rytuały te są powtarzalne, formalne i publiczne, co nadaje im aurę autentyczności i trwałości. Świąta tym samym stają się narzędziem polityki pamięci, które nie tylko informuje o historii, ale także ją interpretuje (więcej: Connerton, 2021).

Kategoria świąt i świętowania znajduje swoje teoretyczne korzenie także w koncepcjach Maurice’a Halbwachsa oraz Jana Assmanna, którzy stworzyli podwaliny badań w zakresie pamięci zbiorowej. I choć reprezentują odmienne tradycje intelektualne łączy ich pogląd, że nie jest ona spontanicznym zapisem przeszłości, lecz społecznie konstruowanym i kulturowo zakotwiczonym procesem. Świąta natomiast odgrywają w jego ramach rolę rytualnych punktów odniesienia. Halbwachs uważał, że jednostka pamięta zawsze w kontekście społecznych ram odniesienia. Pamięć nie jest indywidualna, lecz zakorzeniona w grupie – rodzinie, narodzie, religii. W tym ujęciu świąta mogą pełnić funkcję społecznych ram pamięci, w których przeszłość zostaje zorganizowana i przekazana. Poprzez rytuały, symbole i narracje w nich obecne, wspólnota nie tylko przypomina sobie o wydarzeniach historycznych, ale także nadaje im znaczenie zgodne z aktualnymi potrzebami tożsamościowymi. Świąta są więc momentami, w których pamięć zbiorowa zostaje aktywowana i aktualizowana (więcej: Halbwachs, 2022). Zgodnie z assmannowską koncepcją pamięci kulturowej, która odnosi się do trwałych form przechowywania i przekazywania wiedzy o przeszłości – takich jak teksty, obrazy, rytuały i instytucje, świąta stają się niejako swoistą formą pamięci kulturowej, które przez rytualne powtarzanie utrwalają wybrane narracje historyczne i wartości. Assmann podkreśla, że rytuały

święteczne nie tylko przypominają o przeszłości, ale także tworzą symboliczną przestrzeń, w której zostaje ona na nowo zinterpretowana. Święta państwowe, religijne czy lokalne są więc nie tylko formą celebracji, ale także mechanizmem transmisji kulturowej, który pozwala wspólnocie zachować ciągłość tożsamości (szerzej: Assmann, 2008).

Święta i świętowanie w Polsce mają wielowiekowe i bogate wielokulturowe tradycje. Do katalogu świąt głęboko zakorzenionych w polskich zwyczajach, systematycznie dołączają nowe, często zaczerpnięte z kultur innych państw i narodów, np. Walentynki, Halloween, Dzień Świętego Patryka. Istnieją liczne typologie pozwalających na ich precyzyjną kategoryzację. Jedną z nich jest podział świąt ze względu na kryterium genezy (pochodzenia). Zgodnie z nim można wskazać: święta religijne: Boże Narodzenie, Wielkanoc, Wszystkich Świętych oraz laickie: Święto Narodowe Trzeciego Maja, Narodowe Święto Niepodległości lub Dzień Kobiet. Warto jednak zauważyć, że w Polsce wątki religijne są silnie zakorzenione także w warstwie ceremonialnej świąt o charakterze świeckim oraz stanowią jej istotny i trwały element. Z drugiej strony również święta o charakterze religijnym w niektórych środowiskach tracą swój wymiar *sacrum*, stając się okazją do spotkań rodzinnych lub towarzyskich. Nie mniej istotnym podziałem jest ten wykorzystujący kryterium funkcji społecznej, jaką pełnią w społeczeństwie święta. Wyróżnić tu można m.in.: święta państwowe: Święto Narodowe Trzeciego Maja, Narodowe Święto Niepodległości; rodzinne i obyczajowe: Dzień Babci, Dzień Dziadka; zawodowe i branżowe: Dzień Nauczyciela, Barbórka oraz integracyjne i kulturowe: Sylwester, Walentynki. Dosyć istotnym – z punktu widzenia funkcjonowania państwa zwłaszcza w wymiarze gospodarczym i ekonomicznym – jest zastosowanie typologii świąt uwzględniających kryterium statusu prawnego: dni ustawowo wolne od pracy oraz dni świątecznych niebędących wolnymi od pracy: Dzień Matki (26 maja), Dzień Nauczyciela (14 października). W Polsce prawo precyzyjnie określa katalog tzw. dni ustawowo wolnych od pracy, co oznacza zwolnienie pracowników w tym dniu z obowiązku świadczenia pracy; są to: Nowy Rok (1 stycznia), Święto Trzech Króli (6 stycznia), pierwszy i drugi dzień Wielkiej Nocy, Święto Państwowe 1 maja (Święto Pracy), Święto Narodowe Trzeciego Maja, pierwszy dzień Zielonych Świątek, dzień Bożego Ciała, Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia), Wszystkich Świętych (1 listopada), Narodowe Święto Niepodległości (11 listopada), Wigilia Bożego Narodzenia (24 grudnia), pierwszy i drugi dzień Bożego Narodzenia (25–26 grudnia) oraz wszystkie niedziele (art. 1 Ustawy z dnia 18 stycznia 1951 r. *o dniach wolnych od pracy*). Warto także wspomnieć o podziale świąt zgodnie z kryterium zasięgu terytorialnego. Wyróżnić tu można święta o charakterze międzynarodowym: Dzień Praw Człowieka (10 grudnia), Dzień Europy (9 maja)¹; ogólnokrajowym np.: Boże Narodzenie, Narodowe Święto Niepodległości i wreszcie lokalnym i regionalnym: Jarmark św. Dominika w Gdańsku, Święto Lajkonika w Krakowie.

¹ Dzień Europy obchodzony jest w państwach członkowskich Unii Europejskiej zwyczajowo 9 maja. Święto wprowadzono dla upamiętnienia tzw. Planu Schumana, który został przedstawiony właśnie tego dnia w 1950 r. i prezentował założenia powołania Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. W Polsce obserwujemy znikome zainteresowanie tym świętem, zwłaszcza, że 9 maja kojarzy się jednoznacznie (zwłaszcza przedstawicielom starszego pokolenia) z obchodami w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności. Młodzi Polacy w coraz mniejszym stopniu jednak identyfikują 9 maja ze świętem z przeszłości, równolegle nie pamiętając jednak również o Dniu Europy.

Analizując wielość świąt i tradycji za kluczowy podział z punktu widzenia realizacji założeń tego opracowania uznać należy ich podział na sferę publiczną² i prywatną. Celowo rezygnuję z omówienia sfery prywatnej ma ona bowiem w tym kontekście marginalne znaczenie. Warto jednak zauważyć, że granica między tym co publiczne i prywatne ulega systematycznemu i konsekwentnemu rozmyciu. Dzieje się to m.in. za sprawą mediów społecznościowych, które często wykorzystywane są do prezentowania niejednokrotnie nawet bardzo osobistych aspektów życia. Również przedstawiciele szeroko rozumianego życia publicznego – w tym politycy – coraz chętniej nie tylko zapraszają do swojego życia prywatnego upubliczniając np. wizerunki swoich dzieci, opowiadając o osobistych doświadczeniach, ale również wkraczają w przestrzeń prywatną swoich odbiorców, odwiedzając ich w domach, biorąc udział w świątach i uroczystościach rodzinnych.

Z perspektywy funkcjonowania państwa jako wspólnoty, istotne wydaje się stworzenie katalogu narzędzi i mechanizmów pozwalających na skuteczne dotarcie z komunikatem do konkretnego odbiorcy, czyli społeczeństwa. Polityka pamięci (więcej: Kącka, 2014; Kącka, 2015a) z pewnością należy do takich, które mogą oddziaływać niezwykle skutecznie. Wykorzystywanie przeszłości do realizacji bieżących celów politycznych jest bowiem działaniem podejmowanym w sferze państwowej niezależnie od czasu i obowiązujących systemów politycznych. Jest kilka płaszczyzn, z których państwo może sprawnie korzystać. Pierwszą jest przestrzeń polityki edukacyjnej w zakresie przygotowania podręczników, podstawy programowej, organizowania olimpiad i konkursów historycznych oraz szkolenia nauczycieli. Kolejna to polityka kulturalna z całym katalogiem instytucji państwowych wspierających jej działalność: muzea, archiwa, biblioteki, instytuty badawcze. Następna to niezwykle ważna płaszczyzna prawna, obejmująca takie zagadnienia jak tzw. ustawy historyczne, sprawiedliwość tranzycyjną, penalizację „fałszowania historii”. I wreszcie jedna z kluczowych, czyli obszar upamiętniania rozumiana jako organizacja przestrzeni publicznej, topografii pamięci oraz organizacja kalendarza świąt państwowych. Ten ostatni element jest szczególnie istotnym narzędziem komunikacji między przedstawicielami władzy i społeczeństwem, zwłaszcza, że święta w Polsce nie są wyłącznie rytuałami ku czci przeszłości, ale aktywnym mechanizmem w kształtowaniu narracji tożsamościowej. Warto w tym kontekście podkreślić, że konstruowanie kalendarza świąt państwowych oraz rocznic historycznych jest świadomym aktem instytucji państwa. Jest to sposób na symboliczne zwrócenie uwagi na wydarzenie lub postać z przeszłości, która reprezentuje wartości aktualnie aktywizowane w przestrzeni komunikacyjnej państwa. Jest to proces selektywny oparty niejednokrotnie na intencjonalnym interpretowaniu przeszłości, politycznej amnezji i zapominaniu. Poprzez selekcję dat, postaci i wydarzeń, państwo komunikuje wartości, które uznaje za fundament wspólnoty politycznej (więcej: Kącka, 2015b, Kącka 2016). W Polsce szczególnie widoczne jest to po 1989 roku, gdzie święta stały się polem rywalizacji o interpretację historii zwłaszcza XX wieku (szerzej: Ratke-Majewska, 2022).

² Wśród katalogu świąt o charakterze publicznym wyróżnia się także państwowe i narodowe. Pierwsze związane są z tradycjami i historią państwa np. odzyskaniem niepodległości lub suwerenności. Drugie nawiązują do kwestii etnicznych, wspólnej kultury i języka. Z polskiej perspektywy podział na święta narodowe i państwowe jest jednak nieskuteczny, a granice są często płynne i niejednoznaczne. Także w warstwie pojęciowej różnice między tymi terminami właściwie się zatarły i są one stosowane wymiennie. Taką perspektywę przyjmę również w tym opracowaniu.

Wśród świąt obchodzonych w Polsce jest kilka wprost nawiązujących do wydarzeń z przeszłości. Ze względu na skomplikowaną historię zmiany w kalendarzu świątecznym³ następowały dość systematycznie i zawsze były konsekwencją przemian, także na płaszczyźnie symbolicznej, jakie zachodziły w państwie (Hałas, 2001, s. 49–50). Przed koniecznością stworzenia niemal od początku katalogu świąt i rocznic Polacy stanęli po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Pierwsze ustanowiono już w kolejnym roku było to święto narodowe z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego (*Dekret o święcie narodowym z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego*). Obchodzono je tylko raz 10 lutego 1919 r., a dzień ten ogłoszono dniem wolnym od pracy. W okresie dwudziestolecia międzywojennego uchwalono jeszcze tylko dwa święta o charakterze państwowym, które nawiązywały do rocznic historycznych: Święto Narodowe Trzeciego Maja (Ustawa z dnia 29 kwietnia 1919 r. o święcie narodowym trzeciego maja) oraz Święto Niepodległości (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1937 r. o Święcie Niepodległości). Pierwsze w oczywisty sposób nawiązywało do polskich tradycji konstytucyjnych, drugie do najważniejszego wydarzenia z punktu widzenia odrodzenia państwowości po czasach zaborów. Co ciekawe, mimo, że w II Rzeczypospolitej co do zasady nie było sporu odnośnie do konieczności uczczenia tego wydarzenia, większych wątpliwości nie budziła również data, czyli 11 listopada, to moment uznania go za święto państwowe znacznie odsunął się w czasie. Warto wspomnieć, że rocznicę tę obchodzono jednak już od 1920 r., a uroczystości odbywały się zawsze w pierwszą niedzielę po 11 listopada i miały charakter wyłącznie wojskowy. W 1926 r. po przewrocie majowym Józef Piłsudski, który wówczas pełnił urząd premiera, ustanowił jednorazowo 11 listopada dniem wolnym od pracy dla wszystkich urzędników państwowych. W kolejnych latach praktyka ta była kontynuowana.

W czasie II wojny światowej kalendarz świąt i rocznic regulowany był przez władze administracyjne zarówno na ziemiach wcielonych do trzeciej Rzeszy, zajętych przez Związek radziecki oraz w Generalnym Gubernatorstwie. Co do zasady zniesiono wszystkie święta, które miały charakter narodowy. Zakazywano także obchodów tych świąt religijnych, które mogły przerodzić się w manifestację patriotyczną np. uroczystości Bożego Ciała. Mimo dotkliwych restrykcji, które groziły za złamanie zakazów organizacje konspiracyjne podejmowały próby obchodów świąt, zwłaszcza Święta Niepodległości, które w czasie wojny nabierało nowego znaczenia (więcej: Kącka, 2015b, s. 73).

Po zakończeniu wojny kolejny raz nastąpiły zmiany w kalendarzu świąt. Były one ściśle związane z przeobrażeniami, których doświadczyła Polska (Hałas, 2001, s. 57–60). Pierwsza zmiana nastąpiła już w 1945 r., kiedy specjalnym dekretem ustanowiono 9 maja Narodowym Świętem Zwycięstwa i Wolności (*Dekret z dnia 8 maja 1945 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności*). Święto obchodzono zgodnie z kalendarzem radzieckim jako dzień zakończenia drugiej wojny światowej, podobnie jak w całym tzw. bloku wschodnim. Jeszcze w tym samym roku ustanowiono 22 lipca Narodowym Świętem Odrodzenia Polski (Ustawa z dnia 22 lipca 1945 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Odrodzenia Polski), które stało się najważniejszym polskim świętem państwowym do końca lat 80. XX w., i które utożsamiało najważniejsze

³ Omawiam wyłącznie święta i rocznice o charakterze państwowym, które upamiętniają ważne wydarzenia historyczne oraz komunikują o przeszłości państwa. Całkowicie pomijam natomiast święta i rocznice o charakterze regionalnym i lokalnym.

wartości propagowane przez ówczesnie rządzących. Tego dnia czczono i przypominano ogłoszenie Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w 1944 r., który uznawano za swoisty akt założycielski nowej państwowości. Święto Narodowe Trzeciego Maja nie zostało formalnie po wojnie zniesione. W praktyce jednak oficjalnie nie było ono obchodzone. Dopiero w 1951 r. rządzący uporządkowali kwestię świąt, znosząc jednocześnie upamiętnianie kłopotliwej rocznicy uchwalenia konstytucji (Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. *o dniach wolnych od pracy*). Rok wcześniej ustanowiono natomiast 1 maja Świętem Pracy (Ustawa z dnia 26 kwietnia 1950 r. *o ustanowieniu dnia 1 maja świętem państwowym*), które w praktyce obchodzone było na świecie już od 1890 r. Warto wspomnieć, że zwłaszcza polskie środowiska lewicowe świętowały je na ziemiach polskich także w czasie zaborów oraz w II Rzeczypospolitej.

Przełom lat 80. i 90. XX to czas kolejnych zmian ustrojowych, z którymi musieli zmierzyć się Polacy. Pojawienie się nowych wartości aktywizowanych przez przedstawicieli nowej władzy musiały również znaleźć odbicie w katalogu zarówno świąt o charakterze państwowym oraz rocznicowym (Hałas, 2001, s. 62–65). Już w 1989 r. przywrócono Narodowe Święto Niepodległości (Ustawa z dnia 15 lutego 1989 r. *o ustanowieniu Narodowego Święta Niepodległości*), a obchodzonemu 15 sierpnia świętu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, który jest również rocznicą zwycięskiej Bitwy Warszawskiej 1920 r. przywrócono status dnia wolnego od pracy, dodatkowo w 1992 r. ustanowiono ten dzień Świętem Wojska Polskiego (Ustawa z dnia 30 lipca 1992 r. *o ustanowieniu Święta Wojska Polskiego*). Rok później do kalendarza świąt powróciło Święto Narodowe Trzeciego Maja (Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. *o przywróceniu Święta Narodowego Trzeciego Maja*). Równolegle w 1990 r. zniesiono Narodowe Święto Odrodzenia Polski, które było swoistym symbolem PRL (Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. *o zniesieniu 22 lipca jako Narodowego Święta Odrodzenia Polski*). Warto wspomnieć, że Narodowe Święto Zwycięstwa i Wolności, uchwalone w 1945 r. przetrwało w niezmienionym kształcie do 2015 r., kiedy Sejm RP przyjął ustawę nadając mu nową nazwę: Narodowy Dzień Zwycięstwa, a obchody przeniesiono z 9 na 8 maja nawiązując do zachodnioeuropejskiej tradycji upamiętniania zakończenia drugiej wojny światowej (Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. *o ustanowieniu Narodowego Dnia Zwycięstwa*).

Uporządkowanie kalendarza świąt państwowych i rocznic nawiązujących do wydarzeń historycznych związane z transformacją ustrojową w Polsce po 1989 r. okazało się niewystarczające. Systematycznie i konsekwentnie jest on rozszerzany przez przedstawicieli kolejnych ekip rządzących. W ten sposób m.in. definiowane i komunikowane są idee i wartości promowane przez aktualnie sprawujących władzę w państwie. Święta są ustanawiane w różny sposób. Te powoływane na mocy ustaw mają zazwyczaj status świąt państwowych. Pozostałe najczęściej ustanawiane są mocą uchwał Sejmu RP. Różnorodność świąt, które znalazły się w kalendarzu rocznicowym w tym czasie nie ułatwia ich klasyfikacji oraz systematyzacji. Ich analiza pozwala jednak na dostrzeżenie pewnych wspólnych nawiązań. Można wśród nich wyróżnić trzy grupy. Pierwsza odnosi się do pamięci o drugiej wojnie światowej: Narodowy Dzień Pamięci Powstania Warszawskiego – 31 sierpnia, Dzień Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej – 13 kwietnia, Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Niemieckich Nazistowskich Obozów Koncentracyjnych i Obozów Zagłady – 14 czerwca, Dzień Pamięci o Zgładzie Romów i Sinti – 2 sierpnia, Dzień Podziemnego Państwa Polskiego – 27 września, Narodowy Dzień Pamięci

Żołnierzy Armii Krajowej – 14 lutego, Narodowy Dzień Pamięci Polaków ratujących Żydów pod okupacją niemiecką – 24 marca, Narodowy Dzień Polskich Dzieci Wojny – 10 września, Narodowy Dzień Pamięci Ofiar Niemieckiej Zbrodni Pomorskiej 1939 r. – 2 października. Druga związana jest ściśle z pamięcią o PRL objawiającą się w dwóch wymiarach – walki z reżimem oraz jego ofiar: Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych” – 1 marca, Dzień Pamięci Ofiar Stanu Wojennego – 13 grudnia, narodowy Dzień Pamięci Poznańskiego Czerwca 1956 – 28 czerwca, Narodowy Dzień Pamięci Duchownych Niezłomnych – 19 października, Dzień Solidarności i Wolności – 31 sierpnia. Trzecią kategorię stanowią pozostałe narracje o wymiarze historycznym obecne w przestrzeni publicznej państwa: Dzień Przyjaźni Polsko-Węgierskiej – 23 marca, Święto Chrztu Polski – 14 kwietnia, Dzień Sybiraka – 17 września, Narodowy Dzień Pamięci o Polakach – Ofiarach Ludobójstwa dokonanego przez OUN i UPA na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej Polskiej – 11 lipca, Narodowy Dzień Powstań Śląskich – 20 czerwca, Narodowy Dzień Zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego – 27 grudnia. Szczególnie miejsce w polskim kalendarzu świątecznym ma także obchodzony 16 października Dzień Papieża Jana Pawła II (Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. *o ustanowieniu 16 października Dniem Papieża Jana Pawła II*).

Mnogość i różnorodność świąt nawiązujących do wydarzeń i postaci z przeszłości jasno wskazuje jak niejednoznaczny i nieoczywisty jest katalog wartości aktywowany przez rządzących w przestrzeni publicznej. Ich analiza nie pozostawia wątpliwości, że samo ustanowienie święta nie oznacza jeszcze jego symbolicznego „zaistnienia” w przestrzeni publicznej. By tak się stało musi zajść wiele zmiennych, które sprawią, że święto czy rocznica wejdą na stałe do kanonu obchodów w Polsce. Stąd tak ważny jest proces ich rytualizacji, na który składa się wiele etapów. Pierwszym jest właściwa selekcja wydarzenia historycznego, która stanowi swoisty akt polityczny. Musi też stanowić odpowiedź na aktualne potrzeby społeczne. Jak wykazano wciąż żywe w społeczeństwie polskim są nawiązania do II wojny światowej oraz choć w znacznie mniejszym stopniu do okresu PRL. Kolejnym istotnym etapem jest instytucjonalizacja daty, która przejawia się nie tylko w ustanowieniu święta odpowiednim aktem prawnym, ale faktycznym jego zaistnieniem w kalendarzu świąt. Niewątpliwie sprzyja temu nadanie świętu statusu dnia wolnego od pracy. Niezbędne jest również obudowanie święta odpowiednią narracją, która służy określonej wizji, a którą odbiorca jest gotowy przyjąć. To ważny etap, bowiem przygotowuje członków wspólnoty do ustanowienia i przyjęcia związanej ze świętem symboliki i rytuałów. Faktycznie jednak dopiero społeczna partycypacja, która sprawia, że dane święta stają się elementem życia społecznego jest gwarancją jego trwałej obecności w kalendarzu.

Jak pokazują polskie doświadczenia wraz ze zmieniającą się rzeczywistością zmieniają się także preferencje Polaków odnośnie do sposobów obchodzenia świąt i rocznic. Święta się indywidualizują i prywatyzują. Mimo, że wciąż zbiorowe świętowanie cieszy się popularnością to coraz chętniej wybieramy świętowanie w gronie rodzinnym lub wyjazdy turystyczne. Święta także stają się dla Polaków okazją do aktywności społecznej lub charytatywnej. Badania dotyczące upamiętniania rocznic historycznych przeprowadzone przez Narodowe Centrum Kultury nie pozostawiają wątpliwości, że systematycznie zmniejsza się nasze zainteresowanie ich obchodzeniem. Warto przywołać jeden z wyników, który obrazuje tę prawidłowość. Respondenci zostali zapytani o to jakie rocznice

zasługują na szczególne upamiętnianie. Przytoczone częściowe odpowiedzi nie pozostawiają wątpliwości co do interpretacji wyników:

- Narodowe Święto Niepodległości – 2022 r.: 58%; 2016 r.: 73%;
- Święto Narodowe Trzeciego Maja – 2022 r.: 49%; 2016 r.: 57%;
- Rocznica wybuchu II wojny światowej – 2022 r.: 26%; 2016 r.: 28%;
- Narodowy Dzień Pamięci Powstania Warszawskiego – 2022 r.: 26%; 2016 r.: 36% (Głowacki i in., 2024, s. 73).

Jedynie Narodowe Święto Niepodległości oraz Święto Narodowe Trzeciego Maja około połowa Polaków uznaje za wciąż warte upamiętnienia. Na wynik nie wpłynęła także huczenie obchodzona w Polsce w 2018 r. setna rocznica odzyskania niepodległości (więcej: Zarzecki, 2019). W praktyce oznacza to konieczność poważnej analizy strategii politycznych rządzących, jeśli święto i świętowanie ma wciąż stanowić skuteczne narzędzie realizacji polityki pamięci w Polsce.

Święta i praktyki świętowania w Polsce stanowią istotny mechanizm komunikowania o przeszłości państwa, pełniąc funkcję nie tylko rytualną, lecz także narracyjną i edukacyjną. Przez cykliczne obchody, społeczeństwo odtwarza wybrane momenty historyczne, nadając im znaczenie w kontekście współczesnej tożsamości narodowej. Święta takie jak 11 listopada (Narodowe Święto Niepodległości), 3 maja (Święto Konstytucji) czy 1 sierpnia (rocznica wybuchu Powstania Warszawskiego) są nie tylko okazją do wspólnego celebrowania, ale również do performatywnego przypominania o wartościach, które kształtowały polską państwowość: wolności, suwerenności, solidarności i oporu wobec opresji. Są to momenty, w których społeczeństwo nie tylko wspomina przeszłość, ale także ją interpretuje, aktualizuje i wpisuje w szerszy projekt tożsamości narodowej. Przez rytuały, przemówienia, obecność symboli narodowych i medialne narracje, święta te stają się społecznymi scenami pamięci, w których historia zostaje nie tylko przypomniana, ale także przeżyta na nowo. W ten sposób święta w Polsce pełnią funkcję nie tylko upamiętniającą, ale także konstruującą wspólnotę, jej wartości i wizję przyszłości.

W tym kontekście świętowanie staje się formą komunikacji społecznej, w której przeszłość jest nieustannie reinterpretowana i aktualizowana. Rytuały państwowe, przemówienia, inscenizacje historyczne, a także obecność symboli narodowych (flaga, hymn, godło) tworzą przestrzeń, w której historia zostaje zakotwiczona w zbiorowej świadomości. Święta nie tylko przypominają o wydarzeniach z przeszłości, ale także kształtują sposób ich rozumienia – selekcionując fakty, nadając im emocjonalny ładunek i wpisując je w szerszą narrację narodową. W ten sposób rządzący wykorzystują święta jako narzędzie polityki pamięci, wpływając na to, które wydarzenia są uznawane za kluczowe dla tożsamości narodowej.

Wreszcie, święta w Polsce pełnią funkcję integracyjną i edukacyjną, umożliwiając różnym pokoleniom uczestnictwo w procesie pamięci zbiorowej. Poprzez wspólne obchody, społeczeństwo nie tylko upamiętnia przeszłość, ale także konstruuje wizję przyszłości opartą na wartościach wywiezionych z historii. W tym sensie świętowanie jest

nie tylko aktem retrospektywnym, lecz także projektem tożsamościowym – sposobem komunikowania, kim jesteśmy jako wspólnota polityczna i kulturowa. Polska, z jej bogatą i często nieoczywistą historią, wykorzystuje święta jako przestrzeń, w której przeszłość zostaje nie tylko przypomniana, ale także przeżyta na nowo, w rytuale, symbolu i wspólnym doświadczeniu.

Bibliografia

- Anderson B. (1997), *Wspólnoty wyobrażone*, Znak, Kraków.
- Assmann J. (2008), *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Connerton P. (2021), *Jak społeczeństwa pamiętają*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dekret o święcie narodowym z okazji otwarcia Sejmu Ustawodawczego*, Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, Nr 16, poz. 218.
- Dekret z dnia 8 maja 1945 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Zwycięstwa i Wolności*, Dz. U. 1945, Nr 21, poz. 116.
- Durkheim É. (2021), *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Geertz C. (2005), *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Głowacki A., Bąk A., Kepińska A., Maciejczak-Kwiatkowska Z., Wiśniewski R. (2024), *Praktyki pamięci. Społeczne znaczenie rocznic historycznych w badaniach empirycznych*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Halbwachs M. (2022), *Społeczne ramy pamięci*, Aletheia, Warszawa.
- Hałas E. (2001), *Symbol publiczne a polska tożsamość: zmiana i niejednoznaczność w kalendarzu świąt państwowych III Rzeczypospolitej*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3/4, s. 49–67.
- Hobsbawm E., Ranger T. (2008), *Tradycja wynaleziona*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kącka K. (2014), *New Symbols. The Role of Power in the Creation of the Symbolic Space During Transition: the Example of Poland*, w: *The Construction of National Narratives and Politics of Memory in the Central and Eastern European Region after 1989*, red. M. Bonda, M. Sirutavičius, L. Venclauskienė, R. Kamuntavičius, L. Glemža, A. Lastouski, G. Lagzi, L. Tovaišis, A. Grifante, A. Slabý, A. Švarplys, K. Antanatis, T. Błaszczak, E. Aleksandravičius, K. Kącka, H. Beresnevičiūtė Nosálová, Vytauto Didžiojo universitetas, Vilnius, s. 277–292.
- Kącka K. (2015a), *Polityka historyczna: kreatorzy, narzędzia, mechanizmy działania – przykład Polski*, w: *Narracje pamięci: między polityką a historią*, red. K. Kącka, J. Piechowiak-Lamparska, A. Ratke-Majewska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń, s. 59–80.
- Kącka K. (2015b), *Holidays and Celebrations as an Element Organizing the State Symbolic Space – the Case of Poland in the 20th and 21st Centuries*, „Kultura i Edukacja”, nr 4, s. 66–84.
- Kącka K. (2016), *Local Dimension of Celebrations. Holidays as a Tool in Creating State Symbolic Space at Local Level – the Case Study of Poland*, „Kultura i Edukacja”, nr 4, s. 28–45.
- Kertzer D. I. (2008), *Rytuał, polityka, władza*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa.
- Nora P. (2022), *Miedzy pamięcią a historią*, Wydawnictwo: słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Ratke-Majewska A. (2022), *Konflikt pamięci. Polska po przemianach systemowych 1989 roku*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielongórskiego, Zielona Góra.

- Turner V. (2010), *Proces rytualny. Struktura i antystruktura*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1989 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Niepodległości, Dz. U. 1989, Nr 6, poz. 34.
- Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy, Dz. U. 2025, poz. 296 t.j.
- Ustawa z dnia 22 lipca 1945 r. o ustanowieniu Narodowego Święta Odrodzenia Polski, Dz. U. 1945, Nr 32, poz. 194.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1937 r. o Święcie Niepodległości, Dz. U. 1937, Nr 33, poz. 255.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o ustanowieniu Narodowego Dnia Zwycięstwa, Dz. U. 2015, poz. 622.
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 1950 r. o ustanowieniu dnia 1 maja świętem państwowym, Dz. U. 1950, Nr 19, poz. 157.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. o ustanowieniu 16 października Dniem Papieża Jana Pawła II, Dz. U. 2005, Nr 155, poz. 1296.
- Ustawa z dnia 29 kwietnia 1919 r. o święcie narodowym trzeciego maja, Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, Nr 38, poz. 281.
- Ustawa z dnia 30 lipca 1992 r. o ustanowieniu Święta Wojska Polskiego, Dz. U. 1992, Nr 60, poz. 303.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o przywróceniu Święta Narodowego Trzeciego Maja, Dz. U. 1990, Nr 28, poz. 160.
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o zniesieniu 22 lipca jako Narodowego Święta Odrodzenia Polski, Dz. U. 1990, Nr 28, poz. 159.
- van Gnnep A. (2006), *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Zarzecki M. (2019), *O 11 listopada pewnego roku. Świętowanie stulecia odzyskania niepodległości w ujęciu socjologicznym*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.

Holidays and Celebrations as a Way of Communicating the Country's Past: The Case of Poland

Summary

Creating the symbolic space of the state is one of the most important responsibilities of those in power. This authority is manifested, among other things, by creating memory maps, erecting monuments, properly naming streets, squares, and public institutions, and organizing the calendar of holidays. Holidays and celebrations are an excellent tool for communicating with society and an important element of the state's politics of memory. One of the fundamental questions its creators ask themselves is: How should society learn about a past it has not experienced?

The study of symbolic space requires a methodological approach that combines many aspects. One of these is the analysis of a specific example: holidays and anniversaries in two dimensions: national and local, as well as the ways in which they are celebrated. The primary methods include content analysis, rooted in cultural studies, and an anthropological approach to examining holiday ritualization processes. In practice, this means combining approaches from various research areas in the process of observing the phenomena in question. This is due to the fact that national holidays, anniversaries of historically significant events and the ways of celebrating them, are specific communication activities characterized by multi-codes and a variety of – often difficult to capture – indicators. The most crucial issue here is the analysis of the communication process itself and the context of this activity along the lines: sender – content – medium – recipient. In the case of holidays and important anniversaries, this means the following relationships: those in power – narrative of the past – holiday – society.

The aim of the study is to show – using the example of the Polish calendar of holidays, containing national anniversaries in the 20th and 21st centuries – the mechanisms and tools used by those in power to build an appropriate historical narrative.

Key words: politics of memory, Poland, ritualization, symbolic space, holidays

Wkład autorów (Author Contributions)

Konceptualizacja (Conceptualization): Katarzyna Kącka

Zestawienie danych (Data curation): Katarzyna Kącka

Analiza formalna (Formal analysis): Katarzyna Kącka

Piśmiennictwo – oryginalny projekt (Writing – original draft): Katarzyna Kącka

Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie (Writing – review & editing): Katarzyna Kącka

Sprzeczne interesy: Autorka oświadczył, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy.

(Competing interests: The author have declared that no competing interests exist)

